

הרב ד"ר יואל ב' וולוולסקי

ניחום אחרי מיתת נפל

טבעה של ההלכה הוא ליצור קדושה על ידי הצבת נקודות גבול על רצף, שמלבדה קיים ללא הפסק. לדוגמא, זמן הוא רצף, אך שבת מתחילה בנקודה מסוימת. רגע אחד, הבערת גפרור מאירה את החדר לכבוד שבת. רגע אחר כך, אותה הפעולה מחללת את קדושת היום. דוגמא נוספת: ניתן ללכת מחוץ לשוב בשבת, וצעד אחד – אשר אינו שונה מקודמו – מחלל את קדושת היום בחציית תחום שבת. בצורה דומה, הקדושות המודרגות של אולמות המקדש וחוצות ירושלים מוגדרות הלכתית לפי הגבולות והקרבה הספציפית של כל אחד ואחד מהאזורים.

חיי אנוש מתפתחים ברצף מרגע העיבור עד שעת המוות (שההגדרתו המדויקת היא נושא המצריך דיון). אבל מנקודה מסוימת – משיצא ראשו – תאסור ההלכה את הריגת העובר כדי להציל את האם. כך, גם יש רגע שממנו ההלכה מגדירה את הוולד כבר קיימא – משעברו שלושים יום מלידתו. לפני כן, אין חובה להתאבל על מות התינוק כפי שמתאבלים על מותו של אדם בר קיימא. התינוק מוגדר כנפל, ולפיכך לא חלים כאן דיני אבלות בצורה פורמאלית. אמנם, דבר זה לא מקטין את האמת הפסיכולוגית הקיימת באימרה ש"תנוק בן יום אחד הרי הוא לאביו ולאמו ולכל קרוביו כחתן שלם"¹, הקיימת לעיתים גם כשמדובר בנפל.

מעבר לסיבות הטכניות הפוטירות את ההורים והאחים מאבלות ואנינות², הרמב"ן מסביר שבמקרה של תינוק שמת לפני שמלאו לו שלושים יום "אין לבו של אדם דוה עליו, ולא שייך ביה ואחריתה כיום מר, הילכך אין מתאבלים עליו"³.

להתמקדותו של הרמב"ן במושג "אם לבו דוה עליו" יש הד בהסברו של הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל לסיבת הפטור מן המצוות של אונן:

האנינות מייצגת את התגובה האנושית הספונטנית כלפי המוות. זו זעקה, צווחה או יללה של אימה מבעיתה ושאת נפש. האדם מגיב על התבוסה שהובס בידי המוות על ידי השלמה כנועה ומוחלטת, על ידי ייאוש שחור והרסני, מזוכיסטי ומכלה כול.

1. משנה נדה מג, ב.
2. לדיון בעניינים הלכתיים והשקפתיים הקשורים לשכול מהסוג הזה, ראה הרב אברהם סתיו, **כחלום יעוף: התמודדות עם אובדן הריחוק**, מוסד הרב קוק, 2010.
3. **תורת האדם** (ורשא תרל"ו) עמוד מס' נג ב.

האדם מתחיל להטיל ספק בעצם מציאותו הייחודית, כשהוא מוכה בידי כוחות הרע, תפילותיו לא נענו, והריהו מוקף באפלה נוראה, עזוב ובודד. הספק מתפתח במהירות להכרה אכזרית, והאדם המפקפק נעשה לאדם לעגני.

כלפי מי מופנה לעגו של האדם? כלפי עצמו! הוא מתחיל בהשפלת ערך עצמו ובהוקעה עצמית. הוא רואה את עצמו כמי שניטל ממנו צלם אנוש... ההלכה חושפת רגש גדול של חמלה כלפי האדם הנבוכ והמתייסר, האחוז בחוזקה במלעותיו של הגדול שבאויביו – המוות ... היא התירה לאדם ללכת לזמן מה בדרכי לבו, וקבעה כי הוא פטור מכל המצוות⁴.

כמובן, התובנה הפסיכולוגית ביחס לשכול מייצגת קו מחשבה כללי, לא תיאור של כל יחיד. אחרי פסיקת ההלכה, העובדה שאדם עלול להיות שבור פסיכולוגית ממותו של חבר שאינו קרוב משפחה, אינה כופה את מצב האנינות או את החיובים של אבלות על אותו אדם, והעובדה שאדם עלול להיות חסר-רגש במות קרובו לא פוטרתו ממחויבויות האבלות והאנינות.

למרות זאת, "לבו דוה עליו" אכן יכולות להיות השלכות הלכתיות. יתכן לאפיין את האבל כחולה נפשית, במיוחד בהתחשב בכך שמחקרים עדכניים הראו ש"אבדן תינוק כנפל מוכר כאחד מהשכולים הקשים, בעל השפעות לתווך הרחוק"⁵. יתכן מאוד שההורה יוגדר כחולה שאין בו סכנה, ולעיתים כחולה שיש בו סכנה. לא רק בגלל ש"למאמינים, נפל יכול לערער את מבנה האמונה ליסודותיו במיוחד כאשר יש התמודדות דתית שלילית וצער דתי מובע"⁶. אלא גם בגלל שיש סיכון מוגבר להתפוררות מערכת היחסים בין ההורים לאחר הפלה, בניגוד ללידה חיה⁷.

מתברר שהורים האבלים בגלל מוות לידתי או נפל מגיבים בצורה דומה להורים ששכלו ילד מבוגר יותר, אך החברה מגיבה אחרת, במיוחד החברה היהודית המסורתית. אין רב אשר יורה להורים לקרוע את בגדיהם,

4. הרב יוסף דוב הלוי סלוביצי'ק, **מן הסערה: על אבלות, ייסורים והמצב האנושי** (ערכו: דוד שץ, יואל ב' וולוולסקי וראובן ציגלר. תרגם מאנגלית: אביגדור שנאן) מאוצר הרב – ידיעות אחרונות, 2004, עמ' 51-52.

5. Nuzum D, Meaney S and O'Donoghue K, The Spiritual and Theological Challenges of Stillbirth for Bereaved Parents, *J Relig Health*, DOI 10.1007/s10943-017-0365-5, Published online: 2 February 2017.

ראה ביבליוגרפיה שם.

6. שם.

7. ראה לדוגמא,

Gold KJ, Sen A, and Hayward RA, Marriage and Cohabitation Outcomes after Pregnancy Loss, *Pediatrics*. 2010 May; 125(5): e1202–e1207.

אין הלוייה, ואין ישיבת שבעה בה יוכלו אנשים להביע הזדהות וחיזוק. כתוצאה מכך אכן יכולה להתפתח הרגשה של צער מקופח.

צער ההורים לאחר מות נפל עלול להיות מחוסר לגיטימציה בפי מקצוענים בתחום הבריאות, המשפחה והחברה. ההורים מרגישים מבודדים מכך שזהותם כהורים לא הוכרה בידי החברה. הם הורים ללא ילד. אבות בעיקר, דווחו שהרגישו דחוקים לשוליים ולא מוכרים כהורה דווה. הורים הצביעו על כך שמערכות יחסים עם אחרים השתנו לתמיד. הורים רבים נפגעו כאשר התייחסו לתינוק שלהם בתור פחות מאדם, כדבר שניתן להחלפה שאין לזכרו כחלק מהמשפחה. הורים רבים ציינו שהתאבלות על נפל אינה מקובלת חברתית⁸. אכן, מחסור בתמיכה חברתית הוא בין מנבאי התפתחות צער מורכב לאחר אבדן כזה⁹. למעשה זקוקים ההורים לתמיכה חברתית של מעין "ביקור חולים".

למרות שדבר זה לא מחייב בעלי הלכה להעביר את הנורמות של אנינות ואבלות סטנדרטיות גם למקרים הללו, זה דורש התייחסות להורים ולצורכיהם. פרוש הדבר שיש לראות בני אדם ולא רק מדיניות. הדוגמא הבולטת ביותר היא קבורת הנפל. עד לאחרונה חברות קדישא לא הרשו באופן קבוע להורים להיות נוכחים בהלוויה ואף לא לדעת היכן מקום הקבר¹⁰. אמנם המניע שלהם היה חיובי, אולם, כפי שמעיר ה"ם של שלמה", אדם יכול לבוא במטרה לנחם אך במקום נחמה לגרום צער בעקבות שיקול דעת מוטעה¹¹. הגה"ר אהרון ליכטנשטיין זצ"ל הביע התנגדות נחרצת למקומות בהם מונעים אנשי החברה קדישא מן ההורים את הזכות להיות נוכחים בקבורת ילדם¹².

מאוגוסט 2014, בעקבות המלצות ועדה משותפת של המשרד לשרותי דת ומשרד הבריאות, יש הנחיות מפורטות לחברה קדישא ולבתי החולים. בתי החולים חוייבו לשאול את ההורים אם הם רוצים להיות נוכחים בקבורה או שהם רוצים לתת לבית החולים את האחריות לקבור. בכל מקרה יש להנפיק רשיון קבורה לנפל מגיל 22 שבועות להריון. חברות הקדישא,

8. Burden C et al. From Grief, Guilt Pain and Stigma to Hope and Pride – a Systematic Review and Metaanalysis of Mixed-method Research of the Psychosocial Impact of Stillbirth. *BMC Pregnancy and Childbirth* (2016) 16:9, DOI 10.1186/s12884-016-0800-8

9. Kersting A and Wagner B. Complicated grief after perinatal loss. *Dialogues Clin Neurosci*. 2012 Jun;14(2):187-94.

10. "Parents Kept from Funerals of Stillborns," *Jerusalem Post*, March 6, 2012 available at <http://www.jpost.com/Jewish-World/Jewish-News/Parents-kept-from-funerals-of-stillborns>.

11. ים של שלמה מסכת בבא קמא פרק ד, ס"ק י.

12. סתיו, (לעיל הע' 2) עמוד 39, הערה 74.

חוייבו לאפשר להורים להיות נוכחים, לקבור עם סימון מדויק, לקבור בנפרד כל עובר ולאפשר להורים להקים מצבה¹³. רוב החברות קדישא מקיימות את הנהלים, אבל יש חברות שמנסות לשכנע את ההורים לא לקבור או לא לשים מצבה. יש דעה של לא מעט אנשים בחברות הקדישא שעדיף להשאיר את האבל מאחור ולא לציין מיקום קבורה, והם מנסים לשכנע בזאת את ההורים, מה שכמובן מנוגד לנוהל. בסוף אם ההורים יתעקשו הם יאפשרו זאת. הרב המקומי שמכיר את ההורים השכולים ואת צרכיהם, ולא זרים מהחברה קדישא, הוא זה שצריך ליעץ להורים בנושא. כמו כן, הרב המקומי צריך ליעץ להורים בנוגע לבחירת שם לנפל, ולא להשאיר זאת בידי החברה קדישא.

אבל לא רק ההורים השכולים צריכים ייעוץ. כאשר יש אבלות הלכתית, הדברים קורים באופן אוטומטי. יושבים שבעה ואנשים יודעים שאין צורך בהזמנה כדי לבוא. חוסר ארגון בהקשר שלנו משאיר לא רק את החברים בלי מנגנון לתגובה, אלא גם יוצר בדידות ודכאון מוגברים אצל ההורים. השאלה היא, אם כן, כיצד להתייחס לתחושה שהצער הנמצא בלב ההורים לא מקבל מקום לביטוי במסגרת ההלכתית של דיני אבלות.

דבר זה לא דורש ידע של טקסטים פורמליים כי אם של דינאמיקה אנושית. לא של הלכה פורמלית אלא של שכל ישר. הכרה פומבית יכולה להיות פשוטה מאוד, ארגון תפילת ערבית בבית ההורים השכולים פעם אחת או יותר במשך שבוע, לימוד משנה או שתיים ולאחריהן קדיש דרבנן ותפילה אישית להחלמת ולנחמת ההורים¹⁴ שיכולה להיאמר, בתאום עם הרב המקומי, אחר התפילה.

הורים שכולים לא צריכים לחלוץ את נעליהם או לשבת על שרפרף כדי שינוחמו על ידי חברים וקרובים והם יכולים לקבל את מבקריהם בישיבה רגילה על כסא או כורסה.

13. אפשר למצא את הפירוט ב-URL: Goo.gl/K0I5Ra

14. דוגמא אפשרית לתפילה אישית להחלמת ונחמת ההורים:

מי שניחם את אבות ואמהות
השכולים מילדיהם העוללים
הוא ינחם את

וישלח מזור לכאבם.

יושב במרומים,

ברחמיו העצומים

יצרור תחת כנפי השכינה

את נשמת הילד הרך/הילדה הרכה

שקודם כניסתם לעולם הזה הלך/הלכה

ת.ג.צ.ב.ה.

במצב של אבלות הלכתית נהוג שהאבל מקבל עליה לתורה בשבת שאחרי השבעה, ואין סיבה להימנע מכך גם במקרה שלנו. ניתן לשקול גם אמירת תפילה קצרה כמו "מי שניחם" (הע' 14 לעיל) ובכך לתת לאסון ביטוי פומבי. אמנם להנהגה זו יש חסרון, שכן האם לא מעורבת ישירות.

אין חובת קריעה על נפל, אבל זה לא אומר שברכת "ברוך דיין האמת" לא נאמרת במותו של נפל. הברכה אינה תלויה בקריעה ויכולה להיאמר בשם ומלכות במקרה זה¹⁵. ברמת העיקרון, אמורים לברך ברגע ששומעים על מות הקרוב, אולם בד"כ היא נדחית לשעת הקריעה שהיא שעת חימום. לכן כדאי אף כאן לדחות את הברכה לזמן כמו שעת הקבורה, אם יבחרו ההורים להיות נוכחים, או לפני אמירת קדיש דרבנן. ניתן גם להזכיר להורים את האפשרות להיות נוכחים ב"זכור" ביוה"כ ובמועדים.

מטרת מאמר קצר זה אינה להציע סדרת תגובות אפשריות, מפני שהתגובה המתאימה היא אישית ובהתאם לצרכי הזוג השכול. יכול להיות שבמקרים מסוימים – במיוחד בהפלה מוקדמת יחסית – ההורים לא יצטרכו ולא ירצו הכרה קהילתית, ואין זה לא-בריא במהותו. מטרתו היא להדגיש את הצורך בשינוי הדינאמיקה הציבורית בעניין גמילות החסדים של ביקור חולים. חוסר ההתייחסות הנוכחית יכולה ליצור צער במקום נחמה.

במקרה האידיאלי הרב הקהילתי יקח על עצמו את האחריות העיקרית להתייחס למצב.

למרות זאת, צריך להודות שלא לכל רב קהילה יש את הכלים הדרושים לטיפול בבעיה זו. הדבר מטיל אחריות על ארגוני רבנים להכין סדנאות מקצועיות לרבנים, רופאים ואחיות. בנוסף צריך להתייחס לציבור שאין לו קשר לרבנים קהילתיים, אך בכל זאת, בזמנים של שכול הוא מחפש מענה מסורתי. דרושים אתרי אינטרנט כדי ליידע על אפשרויות לתמיכה קהילתית וגם להנגיש רבנים שיוכלו לתת הכוונה בתקופות משבר. דבר זה יוכל לקרות רק יחד עם שינוי ההתייחסות לצרכי הורים שכולים¹⁶.

15. הרב אהרון פלדר, **יסודי שמחות**, דף 2, הערה 12: "כ"ש ממרן [הגה"ר משה פיינשטיין זצ"ל] הואיל ומצטער על כך".

16. תודה לרב יוסף סאקס שפיתח בי מודעות לנושאים אלו, ולמדרכי בלאו על הכנת תרגום העברית של המאמר.